

Az identitáspolitikán túl...

Fazakas Sándor

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ORCID: 0000-0003-3099-7123

Théma21 · I. évfolyam, 1. szám (2026) · 11–15.

Megjelent: 2026. május 25.

Licenc: CC BY 4.0

Absztrakt. Az identitás fogalma konjunktúráját éli. Az identitáspolitiká, illetve a kollektív identitásképzés igénye a politikai hatalomgyakorlás stratégiai eszközévé vált a modern társadalom kontextusában. Közben a reformátori egyházak önértelmezése számára már nem annyira a dogmatikai-hitvallási és liturgikus hagyományok vagy különbségek a meghatározók, hanem a szociokulturális környezetbe való beleyökerezés – és az ebből fakadó identitáskérdés. Ez fragmentált identitáskonstrukciókhoz és a kollektív identitásképzéssel szembeni kitettséghez vezet – különösen ott, ahol kiderül: az identitás fogalma olyan „műszóvá” vált, amely minimális tartalmi meghatározottságban érdekelt, annak minden következményével együtt. A felmerülő problémák kapcsán társadalomtudományi, filozófiai és teológiai reflexiókra van szükség ahhoz, hogy fel lehessen tárni a politikai identitásképzés veszélyeit és a református önazonosság legitim elemeit. Ebben az összefüggésben újra fel kell tenni a kérdést: milyen szerepe és súlya lehet a teológiai reflexióknak az egyház belső életében? A jelenség mélyebb kutatást érdemel – jelen írás csupán jelzi a problémát.

Kulcsszavak: identitáspolitiká; kultúra; moltmann; református önazonosság; identitás

Identitás! Református identitás! – gyakran hangzott el a fogalomösszekapcsolás az elmúlt évek során egyházvezetői megnyilvánulásokban vagy egyéni megszólalásokban. Legfőképpen ott, ahol a cél a református keresztyén arculat sajátosságainak felmutatása, a közösség önképének más felekezeti vagy vallási csoportoktól elhatárolódó módon való jelzése vagy a nemzet egységéhez való tartozás képzetének hangsúlyozása volt. De hogy mit is jelent a református identitás egyéni és közösségi értelemben, annak meghatározása már komplexebb feladat. Többnyire kimerül a történelmi folyamatosság és a nagy életművek hangsúlyozásában, a jelentős egyháztörténelmi ese-

ményekre és a közös történelmi tapasztalatokra, az ún. (de közelebből meg nem határozott) „biblikus és hitvallási” alapok iránti hűségre való utalásokban. Az ilyen törekvések előterében azonban egy történelemtől elrugaszkodó identitásfelfogás áll, amely figyelmen kívül hagyja a történelmi fejlemények és a jelenlegi kihívások által okozott töréseket. Pedig az identitás fogalmának konjunktúrája van – és a fogalom által jelzett problémát e helyen csak jelezni tudjuk.

Látjuk, hogy korunk protestantizmusa önazonosságában hihetetlenül fragmentált. Ezzel együtt bizonytalan, sérülékeny és kiszolgáltatott. Igaz ez a reformátusok önképére, közelebből a magyar reformátusokra is. Ennek oka nem annyira a saját hitvallási-dogmatikai örökséghez való viszonyulásban, az örökség eltérő árnyalataiban rejlik, hanem sokkal inkább az egyház konkrét életrendjében.

Vagyis a reformátori keresztyén egyházak különbözőségei nem feltétlenül magyarázhatóak konfesszionális, teológiai és liturgiai hagyományok sokféleségével. Sokkal nagyobb szerepet játszanak ebben a szociokulturális meghatározottságok: a saját kontextusba való belegyökerezés. Az empirikus egyház önértelmezése számára adott helyen és időben a környezethez való alkalmazkodás meghatározóbbá válik, mint a dogmatikai, ekkléziológiai és liturgiai sajátosságok. Megállapíthatjuk, hogy a szembenállás, a különbség, az eltérő identitás artikulálásában is nagyobb szerepet játszanak a kontextuális meghatározottságok.¹

Ennek jegyében került sor például a püspöki rendszer visszavezetésére a 16. századtól kezdődően, ellentétben a reformátori tisztségértelmezés teológiai szempontjaival, vagy az egyházi tevékenységek államkincstárból való fedezésére az 1848-as XX. tc. szellemében, ellentétben a reformátori gyülekezeti autonómiaigénnyel és más, Révész Imre által is oly sokat emlegetett, Európában ismert szabad egyházak modelljeivel.

Ennek megfelelően a különbségek egy-egy nemzeti vagy regionális egyháztest esetén nem annyira teológiai-liturgiai sajátosságok mentén alakulnak ki, hanem aszerint, hogy az egyes egyházak mennyire alkalmazkodnak mentalitás tekintetében a környezetük gondolkodásához, a politikai közbeszéd témáihoz, mennyire akarnak részt venni a modernizálódás folyamataiban vagy a politikai-társadalmi erők identitáspolitikai törekvéseiben. Erre történeti és jelenkori példák egész sora hozható fel: pl. az egyház a kelet-közép-európai szocializmus idején vagy a dél-afrikai apartheid-rendszerben, a protestáns egyházak a modern-liberális demokráciában vagy éppen a nyugat- és liberalizmusellenes „illiberális” demokráciában, nemzetpolitikai törekvésekben stb. Az 1950-es években magyar református egyházunk „hivatalos” teológiája és sajtóorgánumai úgy próbálták bemutatni a szocialista-kommunista államrendet,

¹A kollektív identitásképzés elemzéséhez és megértéséhez, a „mi” és a „mások” közötti határok kijelölése, a saját csoport (*in-group*) felértékelése és a többi csoport (*out-group*) leértékelése, azaz a befogadás és a kizárás dinamikája tekintetében ld. Henri TAJFEL: *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982; Henri TAJFEL – John C. TURNER: *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*, in: S. WORCHEL – W. AUSTIN (szerk.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Chicago, Nelson Hall, 1986, 7–24.

mint amely Isten gondviselésének eszköze, és amelynek rendjéből illenék kihallani Isten kijelentését az egyház számára. Aki ezzel az igénnyel szemben teológiai alapon felemelte szavát, azt az Ige elleni lázadás vádjával illették az egyházkormányzat részéről. Napjainkban, de legalábbis az utóbbi években egyházi körökben is az minősült jó keresztyénnek és nemzetinek, amiről a politikai közgondolkodás megállapította, hogy keresztyén és megfelel az Isten-haza-család jelszavak által fémjelzett értékrendnek – anélkül, hogy a Szentírás egészének fényében ez megvizsgálásra került volna.

A dél-afrikai apartheid-rendszer idején teljesen egyértelműnek tűnt az etnikai alapon szerveződő egyházi-gyülekezeti élet, mindenféle átjárás nélkül. Az utóbbi évek-évtizedek során nyugat-európai protestáns egyházak – elsősorban német, svájci vagy skandináv országokban – a migráció, a menekültkérdés megoldását vagy a szélsőjobb-oldali politikai erők elleni küzdelmet, vagy az azonos neműek házasságának társadalmi és egyházi egyenjogúsítását tették meg a mindennapi egyházi élet fő témájának, a saját társadalom értékrendjének és saját országuk államvezetésének politikai értékrendje és célkitűzései alapján.

Magyarországon ennek fordítottját látjuk: református egyházunkon belül és hivatalos szinten szintén a hivatalos politikai retorikával párhuzamosan erősödött meg a nyugat- és liberalizmusellenesség, az ökumenikus szervezetekkel szembeni ellenszenv – annak ellenére, hogy saját egyháztörténelmi örökségünk (pl. a nemzeti liberalizmus és protestantizmus egymásra találása az abszolutizmus idején, vagy a szabad és kritikus keresztyén gondolkodás igénye a diktatúra évtizedeiben), korábbi testvér-gyülekezeti kapcsolataink tapasztalatai, az ökumenikus munkabizottságokban való aktív, tartalmat felmutató és megbecsült részvételünk, a közös munkához való hozzájárulásunk, egymás kölcsönös megismerése és partnerként való elfogadása nem erre a ma tapasztalható gyanakvó távolságtartásra és szembenállásra predesztinálna bennünket.

A nemi szerepekkel kapcsolatos kérdések és a szexualitika terén jelentkező kihívások tekintetében pedig a közelebbről meg nem határozott ún. „genderideológia” elleni harc rendszeresen elhomályosította a reformátori teológia egyéb témáit. Például azt, hogy mit jelent a hit által való megigazulás kérdése korunk társadalmi összefüggéseiben, mi lehet a bűn-bűnismeret-bűnbánat-kiengesztelődés és megbékélés aktualizálása korunk társadalmi igazságtalanságainak összefüggéseiben, mennyiben relativizálja a végső időről szóló tanítás az emberi együttélés általunk ismert és oly szívesen keresztyénnek ítélt kategóriáit.

A példák sora folytatható és részletezhető volna. A lényeg azonban az, hogy az egyházi közbeszéd témái nem a Szentírás-értelmezésből, a hermeneutikai tisztázásokból, a teológiai-etikai reflexiókból vagy a gyülekezetek ige és sákramentumok által formált életrendjéből következtek. Sokkal inkább úgy kerültek előtérbe, mint a „keresztyén és nemzeti” politikai-társadalmi környezethez, illetve az ezt felerősítő médiavilág hangjához való, meglehetősen reflektálatlan alkalmazkodás következményei.

Az utóbbi példák arra figyelmeztetnek, hogy önmagában nem a közösség önképének kialakítására irányuló igénye, illetve az önazonosság forrásainak feltárása jelenti a problémát – különösen akkor nem, ha mindez reflektált módon, az önkorrekció igényével történik. Az 1990-es évektől kezdődően szinte valamennyi európai társadalomban megfigyelhető az a törekvés, amely „a közösségi identitás történelmi okainak feltárására, társadalomtudományi elemzésére, kulturális értelmezésére”² irányul.

Ebben az elemző és értelmező munkában kristályosodik ki a felismerés: igazán problémássá az identitáskérdés ott lesz, ahol politikummá válik. Vagyis ott, ahol már nem a közösség összetartozásának igényét fejezi ki és erősíti, hanem a hatalom akaratának és megtartásának stratégiai eszközévé válik. Ilyenkor az identitás alapját a hatalom birtokosainak céljaival való azonosulás adja meg, az odatartozásérzés pedig biztonságot kínál. Az aktuális politikai hatalom ellenzékének – amennyiben meg akarja szerezni a hatalmat, vagy ha vissza akar térni abba – alternatív identitást kell formálnia. Hallgatnia kell a tömegek hangjára, érzékelnie kell a néplélek rezdüléseit, az elégedetlenséget pedig szimbólumokba és érzésekbe kell sűrítetnie, majd ennek megfelelően artikulálnia. Új szövetséget kell vizionálnia, és új, hihető „mi”-élményt kell felkínálnia... Nyilván mindkét oldalon fennáll a kísértés, hogy az identitás, illetve a kollektív identitás egyszerűen eszközzé válik.

Egy ilyen funkciót betöltő identitásképzés esetén már nincs igény diszkusszióra, vitára, kölcsönös meghallgatásra és a megértésre való törekvésre. Nincs helye a közös és történelmi tapasztalatok elbeszélésének, sem az érdemi eszmecsereének. Ezek helyét kinyilatkoztatás, konstrukciók gyártása és az ítékezés veszi át. Ebben a helyzetben a tények szerepe háttérbe szorul. Helyüket jelentéstartalmak kisajátításának szándéka foglalja el.³

Kérdés, hogy egy ilyen helyzetbe mennyire vonódik be az egyház. A kísértés különösen ott válik akuttá, ahol a hatalmi-politikai szempontok által meghatározott identitásképzés a keresztyén fogalmakra és értékekre való hivatkozást az említett stratégia részévé teszi. Milyen választás előtt áll ilyenkor az egyház? A szociokulturális és mentalitásbeli adottságokhoz való alkalmazkodás adja meg újra az önazonosság sarokpontjait (vagyis a világ épp adott rendjéből olvassa ki az isteni kinyilatkoztatást az ige helyett, mint arra sor került már számtalanszor történelmünk során), vagy rendelkezik olyan teológiai éleslátással⁴ (és ennek teret is enged), amely képes különbséget tenni a fogalom parttalan használata és annak sajátosan teológiai értelmezése között? Képes-e a hívők közössége meglátni és megláttatni azt, hogy az identitás fogalma könnyen és gyakran redukciós fogalommá, „műszóvá” (Uwe Pörksen szerint: „Plastikwort”) válik? Az ilyen fogalom a végtelenségig tágítható. Funkciója az, hogy az érintettek minél nagyobb körére érvényes legyen, ezért minimális tartalmi meghatározottságban érdekelt. Eközben azonban nem enged teret a párbeszédnek, a

²Lutz NIETHAMMER: *Kollektive Identität*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt-Taschenbuch-Verlag, 2000, 22.

³Vö. NIETHAMMER: *Kollektive Identität*, 40.

⁴Uwe PÖRKSEN: *Plastikwörter*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1988.

másfajta tapasztalatoknak és élettörténeteknek. Tudományosnak adja ki magát, de kivonja magát a diszkusszió és a kritika alól. Fétis jelleget ölt, mivel nem tűr ellentmondást. Elvárja, hogy normatívnak tekintsék, miközben nyelvi gyarmatosításra törekszik: azaz a „szakik” elmagyarázzák, miről van szó, miről mit kell gondolni.

Vagy pedig képes az egyház meglátni és megláttatni azt, hogy teológiai értelemben az önazonosság – így a református identitás is – többről szól: a *hitről való számadás* képességéről az adott társadalmi és kulturális kontextusban. Nem egyszerűen egy történeti hitvallási iratra való rámutatásról szól (önkéntelenül is az előbbihez hasonló fetisizáló jelleget tulajdonítva neki), hanem a hit tartalmáról való számadásról. Más-ként fogalmazva: teológiai ítéletalkotásról, amely dinamikáját nem a korszellemből, hanem a Szentlélek működéséből nyeri.

A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyház akkor nyúl identitáspótlékok után, amikor saját köreiben a kicsinyhitűség uralkodik el. Jürgen Moltmann találóan fogalmaz erről: „A kicsiny hit veszélye abban rejlik, hogy a hit maga kezd elhalni, mert ragaszkodni akar a megszokottakhoz, és biztosítékok után nyúl. [...] A gyenge hit meg akarja őrizni és védeni önmagát, mert a félelem hatalmába kerítette. Meg akarja védeni »legszentebb kincseit«: Istent, Krisztust, a hit tanítását és az erkölcsöt, mert nyilvánvalóan már nem hiszi, hogy ezek elég erősek ahhoz, hogy önmagukat életben tartsák.” Ezzel szemben a keresztyén identitás mindenestől a Krisztussal való „identifikációból” fakad: „... csak a Megfeszítettel való azonosulásként értelmezhető, amennyiben az emberhez eljutott az az örömhír, hogy Isten benne azonosult a bűnösökkel és az Istentől elhagyottakkal, akik közé ő maga is tartozik. Ez a kettős azonosulási folyamat az a folyamat, amelyben a keresztyén identitás kialakul.”⁵

Kérdés ezek után: milyen szerep vár a teológiára mint tudományra és annak reflexiós potenciáljára az egyházban, különösen az előbb felvázolt inkulturáció kényszere vagy veszélye alatt? A környezetéhez alkalmazkodó vagy alkalmazkodni kényszerülő intézményes-szervezett egyház autoritása akarja meghatározni a teológiát, elvi legitimációs hozzájárulást várva a saját apriori (identitáspolitikai) döntéseihez – vagy ezzel szemben a teológiai tudomány ragaszkodik a maga autonómiájához, a tudományművelés és a lelkiismeret szabadságára való hivatkozással? Ha ez utóbbi érvényesül, akkor van reménység arra, hogy a református identitás fogalma pozitív töltetet kap: a hitről való számadás és a Krisztus ügyével való azonosulás értelmében.

⁵Jürgen MOLTSMANN: *Der gekreuzigte Gott. Das Kreuz Christi als Grund und Kritik christlicher Theologie*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2007, 24.